

УДК 631.115

Б. В. Душин,
професор, Дніпропетровський державний аграрний університет
Г. І. Вініченко,
професор, Дніпропетровський державний аграрний університет
Т. М. Самілик,
доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ ВИРОБНИЧИМИ РЕСУРСАМИ

У запропонованій статті визначено етапи становлення та розвитку фермерства в Україні та Дніпропетровській області. Визначено проблеми формування забезпеченості фермерських господарств регіону виробничими ресурсами та окреслено шляхи їх вирішення.

In the offered article the stages of becoming and development of farming are certain in Ukraine and Dnepropetrovsk area. The problems of forming of material well-being of farms of region are certain by productive resources and the ways of their decision are outlined.

ВСТУП

Перехід аграрного сектора економіки України на ринкові відносини потребує утворення принципово нової системи господарювання, нових виробничих відносин, організаційно-економічних зв'язків як в самому аграрному секторі, так і за його межами. Важливе місце в цій системі належить створенню конкурентоспроможного фермерського виробництва. Тому проблема забезпечення фермерських господарств виробничими ресурсами потребує уваги і дослідження з метою її покращення і оптимального формування.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розвиток фермерських господарств розпочався з часів колишнього Радянського Союзу. Станом

на перше липня 1990 року було створено 29,5 тис. фермерських господарств, в т.ч. на Україні тільки 12 господарств [1]. Дослідженнями визначено два етапи розвитку фермерства в Україні: перший — 1991—1999 роки, і другий — з 2000 року і по теперішній час. Найвищими темпами зростала чисельність фермерських господарств у 1991—1999 роках (табл. 1). Так, за ці роки кількість господарств зроста в Україні більш як у 17 разів, відповідно в Дніпропетровській області — у 42 рази. Протягом наступних років темпи їх зростання значно уповільнилися, що зумовлено несприятливими зовнішніми і внутрішніми факторами: кризова ситуація в економіці країни, неналежна підтримка доходів фермерів державою, гальмування їх розвитку місцевими органами, відсутність кооперативних та інтеграційних зв'язків між фермерськими господарствами й іншими підприємствами аграрної сфери, проблема стартового капіталу, невеликі розміри земельних ділянок, незадовільна матеріально-технічна база тощо.

Таблиця 1. Чисельність фермерських господарств України та Дніпропетровської області

Роки	Кількість господарств		Створено за рік		У % до попереднього року	
	Україна	Дніпропетровська обл.	Україна	Дніпропетровська обл.	Україна	Дніпропетровська обл.
1991	2098	71	-	-	-	-
1992	14681	974	12583	903	699,8	1371,8
1993	27739	1803	13058	829	188,9	185,1
1994	31983	2245	4244	442	115,2	124,5
1995	34778	2549	2795	304	108,7	113,5
1996	35353	2625	575	76	101,1	103,0
1997	35927	2672	574	47	101,6	101,8
1998	35485	2731	-462	59	98,8	102,2
1999	35884	2825	399	94	101,1	103,4
2000	38428	3027	2544	202	107,1	107,2
2001	41599	3265	3171	238	108,2	107,9
2002	43042	3419	1443	154	103,5	104,7
2003	43016	3483	-26	64	99,9	101,9
2004	42533	3377	-483	-106	98,8	96,9
2005	42445	3405	-84	28	99,8	100,8
2006	43150	3431	705	26	101,7	100,7
2007	43410	3475	260	44	100,6	101,3
2008	43894	3371	484	-104	101,1	97,0
2009	41906	3352	-1988	-19	95,5	99,4

на перше липня 1990 року було створено 29,5 тис. фермерських господарств, в т.ч. на Україні тільки 12 господарств [1]. Дослідженнями визначено два етапи розвитку фермерства в Україні: перший — 1991—1999 роки, і другий — з 2000 року і по теперішній час. Найвищими темпами зростала чисельність фермерських господарств у 1991—1999 роках (табл. 1). Так, за ці роки кількість господарств зроста в Україні більш як у 17 разів, відповідно в Дніпропетровській області — у 42 рази. Протягом наступних років темпи їх зростання значно уповільнилися, що зумовлено несприятливими зовнішніми і внутрішніми факторами: кризова ситуація в економіці країни, неналежна підтримка доходів фермерів державою, гальмування їх розвитку місцевими органами, відсутність кооперативних та інтеграційних зв'язків між фермерськими господарствами й іншими підприємствами аграрної сфери, проблема стартового капіталу, невеликі розміри земельних ділянок, незадовільна матеріально-технічна база тощо.

Переломним для розвитку фермерства став 2000 рік. Після виходу Указу президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" ситуація різко змінилася. Так, за 2001 рік загальна кількість фермерських господарств у порівнянні з 1999 роком в Україні збільшилася на 15,9%, а в області — на 15,6%. У подальшому темпи зростання фермерських господарств як в Україні, так і

Дніпропетровській області зменшилися. Слід відмітити, що на Дніпропетровщині за останні два роки (2008 і 2009) відбулося зменшення кількості фермерських господарств на 3,0 і 0,6% відповідно.

У Дніпропетровській області здійснюють виробничо-господарську діяльність близько 8 % фермерських господарств країни. За останні десять років приріст господарств області відбувався в основному за рахунок наступних адміністративних районів: Васильківського — 50, Криворізького — 48, Новомосковського — 68, Солонянського — 68 та Широківського — 47. Найбільше зменшення кількості господарств відбулося у Синельниківському (74) та Криничанському (14) адміністративних районах. Встановлено, що зменшення відбулося здебільшого за рахунок фермерських господарств із площею земельної ділянки до 50 га сільськогосподарських угідь. Динаміка зміни площ землекористування фермерських господарств Дніпропетровської області наведена в табл. 2.

Наведені данні в табл. 2 свідчать про те, що за роки аналізу площа користування фермерських господарств зросла на 449,6 тис. га. При цьому значно збільшився середній розмір земельної ділянки з розрахунку на одне господарство. Так, в 2009 році в порівнянні з 1991 роком площа сільськогосподарських угідь в розрахунок на одне господарство збільшилась в 4,7 рази, а порівнянно з 1999 — 2,8 рази і становить 135 га. Однак середній розмір земельної площі господарств у розрізі адміністративних районів має значні коливання. Так, у 2009 році середній розмір одного фермерського господарства становив: Юр'ївському районі — 389 га сільськогосподарських угідь, Межівському — 311, Петропавлівському — 287, Софіївському — 272, Павлоградському — 251. Найменшим є середній розмір фермерських господарств у Апостолівському — 55, Дніпропетровському — 59, Широківському — 75 та Новомосковському районах — 81 га. Визначено, що середній розмір земельної ділянки на одне господарство залежить від його спеціалізації, матеріально-технічної бази, місця розташування, кваліфікації робітників господарства тощо. Слід зазначити, що в Європейських країнах середній розмір одного господарства становить 18 га. У тому числі в Англії — 70 га, Німеччині — 32 га (на землях колишньої НДР — 197 га з яких 20 % господарств мають 714 га, 50% — 1751га) [2]. Розглянемо більш детально процес зміни фермерського землекористування в господарствах Дніпропетровської області (табл. 3, табл. 4).

Таблиця 2. Землекористування фермерських господарств Дніпропетровської області

Роки	Кількість фермерських господарств	Площа землі в користуванні, тис. га.		Питома вага в с.-г. угіддях області, %	Припадає на одне господарство, га	
		с.-г. угіддя	рілля		с.-г. угідь	ріллі
1991	71	2	1,7	0,01	28	25
1995	2549	72,3	69,8	3,0	28	27
1999	2835	134,9	131,9	5,0	48	47
2000	3027	293,5	288,7	13,1	97	95
2005	3405	418,1	123,0	18,5	123	121
2006	3431	449,3	442,9	20,1	131	129
2007	3475	462,6	456,8	20,1	133	131
2008	3371	453,5	447,9	18,0	135	133
2009	3352	451,6	446,3	20,2	135	133

З наведених даних в табл. 3 і 4 можна зробити наступні висновки:

— в 2009 році порівняно з 2000 роком кількість фермерських господарств, що не мають земельної площі, зросла в 4,8 рази. Це збільшення вважаємо позитивним, оскільки фермери повинні вирощувати сільськогосподарську продукцію, а постачанням техніки, її ремонтом, перевезенням вантажів, переробкою сільгосппродукції, торгівлею тощо повинні займатися підприємства виробничої інфраструктури;

— кількість фермерських господарств першої, другої та третьої груп зменшилась на 158 одиниць і складає 2443 одиниці (78,7 % до загальної їх кількості), для вирощування сільськогосподарської продукції вони використовують 19,0 % площі сільськогосподарських угідь фермерського сектора області, середній розмір земельної ділянки на одне господарство збільшився на 2,1 га і становить 35,2 га. Спеціалізуються господарства здебільшого на вирощуванні зернових культур і соняшника.

— тільки в четвертій групі в 2009 році в порівнянні з 2000 роком на 64,8% зросла кількість фермерських господарств, а їх земельна площа — на 74,4%. Середній розмір земельної ділянки в розрахунок на одне господарство збільшився на 5,9 % і становить 231,6 га сільськогосподарських угідь;

— у п'ятій групі в 2009 році в порівнянні з 2000 роком відбулися більш суттєві зміни: кількість господарств зросла в 2,1 рази, площа сільгоспугідь — на 7,9 %, а середній розмір земельної ділянки на одне господарство зменшився на 15,1 %. У зв'язку з тим, що п'ята група господарств має значні коливання за розміром земельної ділянки на одне

Таблиця 3. Групування фермерських господарств за площею сільгоспугідь на одне господарство, 2000 рік

Групи господарств	Фермерські господарства		Площа с.-г. угідь		Припадає на одне господарство, га
	кількість	%	га	%	
Не мають землі	52	1,7	-	-	-
І до 20 га.	693	22,9	8368,8	2,8	12,1
ІІ від 20,1 до 50 га	1446	47,8	53476,0	18,1	36,9
ІІІ від 51 до 100 га	462	15,3	28051,1	9,5	60,7
ІV від 100,1 до 500 га	281	9,3	61475,8	20,8	218,8
V більше 501 га	93	3,1	144346,3	48,8	1552,1
Всього	3027	100,0	295718	100,0	99,4*

*без господарств, що не мають землі.

Таблиця 4. Групування фермерських господарств за площею сільгоспугідь на одне господарство, 2009 рік

Групи господарств	Фермерські господарства		Площа с.-г. угідь		Припадає на одне господарство, га
	кількість	%	га	%	
Не мають землі	250	7,5	-	-	-
До 20 га.	685	20,4	8375,3	1,9	12,2
Пвід 20,1 до 50 га	1413	42,1	53803,5	11,9	38,1
ІІ від 51 до 100 га	345	10,3	23797,1	5,3	68,9
ІV від 100,1 до 500га	463	13,8	107232,0	23,7	231,6
V більше 500,1га	196	5,9	258386,0	57,2	1318,3
в т.ч. від 500,1га до 1000,1га	103	3,1	70499,2	15,6	684,5
в т.ч. більше 1000,1га	93	2,8	187886,8	41,6	2020,3
із них більше 3000га	13	0,4	55884,8	12,4	4298,8
Всього	3352	100,0	451594,0	100,0	145,6*

* без господарств, що не мають землі.

господарство — від 550 га до 4500 га сільгоспугідь, — нами виділено три підгрупи п'ятої групи: від 500,1 до 1000 га, більше 1000,1га із них більше 3000га. Як видно даних табл. 4 в першій підгрупі п'ятої групи середній розмір земельної ділянки на одне господарство складає 684,5 га, відповідно в другій підгрупі — 2029 га, а в 13 фермерських господарствах цієї підгрупи — понад 4300 га сільгоспугідь. Фермерські господарства першої і другої підгруп п'ятої групи чисельно нараховують 193 одиниці (що складає 5,9 % від їх загальної кількості) і використовують для вирощування сільськогосподарської продукції 258,4 тис. га сільгоспугідь (57,2 % від загальної їх площі).

Таким чином, розвиток фермерського сектора свідчить про тенденцію "вимивання" найбільш дрібних фермерських господарств та збільшення земельних ділянок в розрахунку на одне фермерське господарство, що відповідає сучасним умовам господарювання. Майже 80 % сільськогосподарських угідь, якими користуються фермерські господарства, є орендованим. У середньому на одне фермерське господарство припадає 108,9 га орендованих сільськогосподарських угідь.

Аграрне підприємство буде ефективно працювати тоді, коли воно має необхідний професійний і кваліфікаційний склад працівників, оскільки організуючим елементом будь-якого виробничого процесу є робоча сила. Це стосується й фермерських

господарств. Склад колективів фермерських господарств формується за рахунок членів їх сімей та найманих працівників. Чисельність і структура працівників фермерських господарств наведено в табл. 5.

Наведені дані в табл. 5 свідчать, що загальна чисельність працівників у фермерських господарствах області за період дослідження зменшилась. Із загальної кількості працівників понад 55 % є членами сімей фермерів. Питома вага працюючих жінок є незначною, що

пояснюється сезонністю та спеціалізацією сільськогосподарського виробництва. Зменшилась кількість працівників за трудовими договорами і значно зросла чисельність працівників, що залучені на сезонні роботи. Загальна кількість працівників з розрахунку на одне фермерське господарство зменшилась на 20,6 %. Землезабезпеченість фермерського виробництва регіону зросла на 75%, у тому числі за рахунок зменшення на 12 % кількості працівників і збільшення площі земельних угідь на 46,2 %. Як свідчать розрахунки, 62 % фермерів для вирощування сільськогосподарської продукції використовують працю членів родини без залучення найманих працівників.

Технічна забезпеченість фермерських господарств є однією з головних проблем їх створення і розвитку, тому що для виконання робіт в оптимальні терміни згідно вимог агротехніки потрібна належна матеріально-технічна база. Найактивнішою її частиною є трактори, комбайни, транспорт і інші засоби праці (табл. 6).

Дані свідчать, що забезпеченість фермерських господарств сільськогосподарською технікою в цілому, крім кормозбиральних комбайнів, зросла. Кількість останніх зменшилась у зв'язку зі скороченням виробництва продукції тваринництва. Забезпеченість фермерських господарств області сільськогосподарською технікою не відповідає оптимальній потребі (табл. 7).

Наведені дані табл. 7 свідчать про зростання забезпеченості фермерських господарств сільськогосподарською технікою в розрахунку на 100 підприємств. Проте навантаження ріллі на один трактор у 1,5—2 рази вища, ніж у фермерів економічно розвинених країн Європи. Значне навантаження зібраної площі також простежується у розрахунку на одиницю зернозбиральної техніки. По зернозбиральним комбайнам зібрана площа за роки дослідження зросла на 12,6 %, а по кукурудзозбираль-

Таблиця 5. Чисельність і структура працівників у фермерських господарствах Дніпропетровської області

Показники	2000 р.		2004 р.		2009 р.		2009 у % до 2000
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Чисельність працівників, всього	10318	100,0	10947	100,0	9678	100,0	88,0
із них: жінки	2991	29,0	3120	28,5	242,7	26,7	81,1
Загальна кількість членів фермерського господарства*	5497	53,3	7170	65,5	5000	55,1	90,9
із них: жінок	1359	13,2	2040	18,6	1200	13,2	72,3
Кількість працюючих на одне господарство	3,4	x	3,2	x	2,7	x	79,4
із них: членів сімей фермерів	1,8	x	2,1	x	1,5	x	83,3
Працебезпеченість на 100 га с.-г. угідь	3,5	X	2,8	X	2,0	x	58,8
Землезабезпеченість, га	28,4	x	35,8	x	49,7	x	175,0

* дані отримані за матеріалами вибіркового обстеження.

ним зменшилась на 58,2 %, але в цілому не відповідає нормативному навантаженню. Значно скоротилась зібрана площа на один бурякозбиральний комбайн, що зумовлено зменшенням зібраної площі коренеплодів у 11,4 рази та збільшенням у 2 рази кількості збиральних комбайнів. Дані вибіркового обстеження свідчать про те, що майже 65% сільськогосподарської техніки працює з вичерпаним амортизаційним ресурсом. А при низькій технічній надійності засобів виробництва фермерським господарствам важко розраховувати на високу ефективність господарювання.

Слід відмітити значні коливання забезпеченості технікою фермерських господарств Дніпропетровщини та нерівномірність її навантаження. Так, з розрахунку на 100 га ріллі в середньому припадає: тракторів від 0,3 од. в господарствах Дніпропетровського району до 1,4 од. в господарствах Новомосковського району; зернових комбайнів на 100 га зібраної площі припадає від 0,2 од. в господарствах Софіївського району до 0,6 од. в Новомосковському районі. Навантаження ріллі на один трактор в господарствах Новомосковського району в 2009 році становило 74 га, а в Дніпропетровському — 339 га; в господарствах Покровського району навантаження на один зерновий комбайн становить 190 га проти 402 га в Софіївському. В області гостро стоїть проблема забезпеченості фермерських господарств кукурудозбиральними комбайнами. За десятилітній період дослідження їх кількість зросла в 3,5 рази, але з 22 районів області, які вирощують кукурудзу на зерно, у 10-ти відсутня збиральна техніка. Наприклад, в Новомосковському районі площа збирання кукурудзи становить 2354 га, а кукурудозбиральних комбайнів у господарствах немає, що приводить до порушень технології вирощування сільськогосподарських культур і збитковості виробництва.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження розвитку фермерства і забезпеченості їх виробничими ресурсами дають змогу зробити наступні висновки:

- становлення і розвиток фермерських господарств у економіці України завершився і є результатом ринкової трансформації її аграрного сектору;
- значна кількість дрібних за розміром фермерських господарств не відповідає розвитку продуктивних сил в аграрній сфері і не дозволяє ефективно вести виробництво;
- існуючий рівень забезпеченості технічними

Таблиця 6. Наявність сільськогосподарської техніки у фермерських господарствах Дніпропетровської області, од.

Показники	2000 р.	2004 р.	2009 р.	2009 у % до 2000
Тракторів, усього	2083	3088	3430	164,7
Комбайнів:	435	692	847	194,7
- зернозбиральних				
- кукурудозбиральних	11	46	38	345,4
- кормозбиральних	32	52	27	84,3
- бурякозбиральних	32	76	66	206,2
Сівалок	1028	1587	1854	180,3
Жаток валкових	65	276	373	581,5

Таблиця 7. Забезпеченість сільськогосподарською технікою фермерських господарств Дніпропетровської області, од.

Показники	2000 р.	2004 р.	2009 р.	2009 у % до 2000
Припадає:				
- тракторів на 100 господарств	68,8	95,4	102,3	148,6
- ріллі на 1 трактор, га	138,6	124,9	130,1	93,9
- комбайнів зернозбиральних на 100 господарств	14,4	20,4	25,2	175,0
- зібраної площі зернових на 1 комбайн, га	245,2	277,8	276,2	112,6
- кукурудозбиральних комбайнів на 100 господарств	0,36	1,1	1,1	305,5
- зібраної площі кукурудзи на 1 комбайн, га	1709,1	872,8	713,2	41,8
- бурякозбиральних на 100 господарств	1,1	2,0	1,9	172,7
- зібраної площі буряків на 1 комбайн, га	82,3	84,9	34,8	42,3
- сівалок на 100 господарств	33,9	45,9	55,3	163,1
- жаток на 100 господарств	2,1	6,4	11,1	528,5

засобами фермерських господарств потребує якісного оновлення, що проблематично в умовах економічної кризи. Саме цей чинник є визначальним у розвитку технічного забезпечення фермерського виробництва регіону;

— відродження сільськогосподарського машинобудування з метою виробництва дешевої і надійної техніки для фермерів, оскільки без сучасної високоефективної техніки вони не в змозі виробляти конкурентоспроможну продукцію;

— на третьому етапі розвитку фермерських господарств повинні відбуватися якісні перетворення в напрямі укрупнення розмірів землекористування, оптимального поєднання галузей і видів виробництва, впровадження сучасних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, створення державою пільгових умов для придбання фермерами необхідних виробничих ресурсів, розвитку кооперативних та інтеграційних відносин з підприємствами аграрного сектора економіки.

Література:

1. Аграрна економіка: підручник / [за ред. Д.К. Семенди]. — Умань: Університетська книга, 2005. — 400 с.
 2. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2003. — № 12. — С. 34—41.
 3. Фермерські господарства Дніпропетровської області у 2009 році: стат. збірник / Держ. ком. стат. України у Дніпропетровській області. — 2010. — 187 с.
- Стаття надійшла до редакції 09.03.2011 р.